

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

ХОДАНИЧ ЮРІЙ МИХАЙЛОВИЧ

УДК: 177.7+241+304.2:316.42

**МИЛОСЕРДЯ ЯК АКСІОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

КИЇВ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник –

кандидат філософських наук, доцент
Левкулич Василь Васильович,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»,
завідувач кафедри філософії.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
Пасько Ярослав Ігорович,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
професор кафедри філософії;

кандидат філософських наук
Щербакова Ніна Володимирівна,
Таврійський державний агротехнологічний університет,
старший викладач кафедри суспільно-гуманітарних наук.

Захист відбудеться ____ 2019 року о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.133.07 Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13 б.

Автореферат розісланий ____ 2019 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Р. В. Мартич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Зміни, що тривають в сучасному соціумі, зумовлюють якісно нову ситуацію в його духовному житті. Зростання в ХХІ ст. байдужості та відчуженості, спричинене глобалізаційними процесами та утвердженням прагматизму в різних сферах життєдіяльності суспільства, має своїм наслідком той факт, що індивід стає «закритим» до проблем інших індивідів, зосереджується на власних інтересах і потребах. Водночас на тлі «кризових» ХХ–ХХІ століть спостерігається активізація діяльності індивідів на користь інших, зокрема через міжнародні та національні благодійні організації, волонтерські проекти тощо. Амбівалентність ситуації, що склалася, спонукає до гармонізації стосунків між людьми, до пошуку й розробки форм їх зближення, а також можливостей «виходу» на рівень іншого, до утвердження й виховання людиноцентричних морально-етичних цінностей.

Милосердя, співчутливість як аксіологічні установки дозволяють подолати в сучасному світі відчуженість, байдужість, аби прийти на допомогу людині, зрозуміти її проблеми та взяти участь у їх розв'язанні. Значення феномена милосердя за сучасних умов розвитку суспільства полягає в його потужному інтеграційному потенціалі, що передбачає можливість «виходу» за власні егоїстичні інтереси, скеровуючи свої дії на іншого індивіда. У такому сенсі милосердя постає вагомою альтернативою сучасним процесам утвердження індивідуалізму та зростання соціальної відчуженості.

У контексті своєї практичної реалізації феномен милосердя пов'язаний з іншими, близькими до нього за смисловим наповненням, феноменами – любов'ю, співчутливістю, альтруїзмом, благодійністю, соціальним служінням. Їх поєднання може активно впливати на зміну мислення та почувань сучасної людини, переорієнтовуючи останні на потреби індивідів та суспільства в цілому. У свою чергу, милосердя як аксіологічний феномен слугує сполучною ланкою між індивідом та іншими членами суспільства, дозволяє менше дбати про власні інтереси та навчає жертвості заради задоволення потреб.

Варто також зазначити, що феномен милосердя тією або іншою мірою пронизує як західні, так і східні ціннісні світоглядні орієнтації (незважаючи на деякі відмінності між ними), а тому може бути важливим чинником на шляху формування глобальної етики, що є предметом активних дискусій. Особливої актуальності дослідження феномена милосердя набуває у контексті консьюмеризації суспільства, глобальних проблем сучасності, важливих етико-соціальних проблем, політики соціальної справедливості в сучасних моделях соціальної держави, що зумовлює необхідність формування в суспільстві таких умов, які б гарантували забезпечення кожній людині її природного невідчужуваного права на достойне життя, права, що перебуває в тісному взаємозв'язку зі світоглядними основами буття людини.

Стан наукової розробки проблеми. Враховуючи міждисциплінарність теми дослідження (соціальна філософія, аксіологія, етика, релігієзнавство), теоретичні положення роботи базуються на різних філософських традиціях і концепціях. Визначні представники античної, давньосхідної та середньовічної філософії (Конфуцій, Мо-Цзи, Платон, Аристотель, Цицерон, Сенека, Аврелій Августин)

відкрили потужне смислове поле розуміння милосердя в просторі світоглядних орієнтирів людинолюбства, любові, благодіяння, християнського осмислення даного феномена. У свою чергу, представники німецької класичної філософії (І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, Л. Фейєрбах) осмислювали милосердя в його філософському та релігійному контекстах як засноване на любові та співчутті переживання. Ф. Ніцше виступив з «нігілістичною» критикою милосердя як прояву «моралі рабів». Представники російської релігійної філософії (М. Бердяєв, Ф. Достоєвський, М. Лосський, В. Соловйов, Л. Толстой, П. Флоренський, С. Франк) сформулювали уявлення про милосердя як «животворящу» силу, що втілює християнську заповідь любові до ближнього і до Бога. Представники західної філософської думки ХХ ст. (М. Бубер, Д. фон Гільдебранд, К.С. Льюїс, Х. Ортега-і-Гассет, Ж.-П. Сартр, Е. Фромм, А. Швейцер, М. Шелер) розкривали природу милосердя, вбачаючи її в різноманітних смислах любові (як цінності, як вищого прояву духовності, як основи всього живого).

Обґрунтування милосердя як індивідуальної та суспільної цінності складають основу аксіологічної проблематики в системі поглядів В. Віндельбанда, Г. Ріккєрта, М. Шелера, Н. Гартмана, М. Лосського, Л. Баєвої, В. Малахова та інших.

Дослідження Р. Апресяна, М. Бердяєва, О. Березіної, В. Бикова, О. Борзової, В. Васильєва, Б. Вишеславцева, П. Гайденко, А. Гусейнова, Д. Датта, П. Кропоткіна, О. Логунової, П. Поломошнова, А. Ренд, В. Соловйова, Г. Спенсера, В. Старостіна, В. Унрау, Л. Швачкіної, А. Шопенгауєра розкривають концептуальні засади різних західних та східних соціально-етичних учень, приділяючи значну увагу співвіднесенню милосердя із суміжними феноменами – співчутливістю, «золотим правилом моралі», альтруїзмом, благодійністю, соціальним служінням.

У соціально-філософських концепціях З. Баумана, У. Бека, Ж. Бодрійєра, Е. Гідденса, Г. Йонаса, Ж. Ліповецькі, К. Мангейма, А. Печчеї, Й. Ратцингера, В. Стюпіна, А. Уткіна, М. Чешкова та інших визначається місце феномена милосердя в системі ціннісних координат сучасності, осмислюється його роль як ціннісно орієнтованого вибору особистості у світлі глобалізаційних процесів.

Феномен милосердя в політиці соціальної справедливості проаналізований у дослідженнях В. Зінченка, Г. Канарша, В. Левкулича, О. Макарової, А. Макінтайра, М. Нассбаум, Р. Нозіка, Дж. Роулза та інших.

Окреслення значення й характеру реалізації феномена милосердя у суб'єктивно-екзистенціальному та суспільно-інституалізованому вимірах пов'язане з ідеями неомарксизму (Л. Альтюссер, В. Беньямін, Е. Блох, А. Грамші, А. Лефевр, Д. Лукач, Г. Маркузе та інші) й постмарксизму (О. Лафонтен, Е. Мандель, І. Месарош, Г. Райхельт, Ф. Фехер, Р. Шольц та інші). У постнекласичних теоріях феномен милосердя виступає як внутрішнє усвідомлення необхідності діяти на користь іншої людини згідно зі своїми власними переконаннями, утверджуючи правові вимоги соціальної моделі держави. Реалізація милосердя постає одним із проявів моральної відповідальності людини за її оточення, передбачає включеність індивіда в суспільну практику та загалом навколишнє середовище. Завдяки притаманним милосердю жертвності, прагненню діяльності на благо інших та допомоги відбувається активне формування громадянських асоціацій, що слугує глибокій інтеграції індивідів у суспільстві та людства в цілому.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами.

Тема дисертаційної роботи є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми кафедри філософії Ужгородського національного університету «Духовні цінності: їх природа, закономірності розвитку і функціонування», що затверджена на засіданні методичної комісії факультету суспільних наук Ужгородського національного університету від 12.08.2015 року, протокол № 1.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розкриття сутності аксіологічного феномена милосердя як соціального регулятора, визначення його місця в ієрархії ціннісних пріоритетів суспільства, а також у системі ціннісних координат сучасності.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних дослідницьких завдань:

- проаналізувати концептуальні підходи до вивчення феномена милосердя крізь призму історико-філософського осмислення;
- визначити структурно-функціональні особливості милосердя як аксіологічного феномена;
- дослідити соціокультурну зумовленість уявлень про милосердя;
- надати характеристику феномену милосердя як концептуальному стрижню суспільного буття і свідомості;
- провести компаративний аналіз семантичного поля феномена милосердя в контексті релігійної парадигми;
- визначити місце милосердя в системі цінностей сучасного суспільства на тлі глобалізаційних викликів;
- окреслити значення милосердя як засобу досягнення мети суспільного оптимуму;
- дослідити фактор милосердя в політиці соціальної справедливості в сучасних моделях соціальної держави.

Об'єкт дослідження – милосердя як аксіологічний феномен соціокультурного буття.

Предмет дослідження – феномен милосердя в контексті теоретичних конструкцій, ціннісних установок та суспільної практики.

Методологічною базою дослідження є сукупність загальнонаукових та спеціальних філософських методів, що дозволяють провести аналіз феномена милосердя як теоретичного конструкту та складової суспільної практики. Зокрема, з-поміж загальнонаукових методів автор застосовував методи аналізу, синтезу, узагальнення, абстрагування, формально-логічний, системний, статистичний та інші методи.

З-поміж філософських методів автор застосовував наступні:

- 1) *історико-філософський* – для виявлення крізь призму різних філософських традицій та ідей динаміки розвитку уявлень про феномен милосердя;
- 2) *аксіологічний* – з метою обґрунтування милосердя як цінності (на індивідуальному та суспільному рівнях);
- 3) *компаративного аналізу* – при порівнянні феномена милосердя з подібними до нього феноменами соціокультурної дійсності – співчутливості, альтруїзму, благодійності тощо; при окресленні семантичного поля милосердя в контексті

релігійних традицій (буддизму, іудаїзму, ісламу, християнства); при порівнянні уявлень про милосердя в межах ціннісних установок Заходу та Сходу;

4) *структурно-функціонального аналізу* – для визначення структури та функцій феномена милосердя в суспільстві;

5) *діалектичний* – з метою встановлення ймовірних суперечливих моментів у процесі реалізації фактора милосердя в суспільній практиці;

б) *праксеологічний* – при з'ясуванні специфіки феномена милосердя в межах суспільної практики, окресленні його зв'язку з іншими ціннісними установками індивідів у соціумі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в здійсненні всебічного аналізу сутності, ціннісного та функціонального навантаження милосердя як феномена буття людини і суспільства та як чинника політики соціальної справедливості в моделях соціальної держави; у визначенні місця феномена милосердя в системі координат сучасності, на тлі глобалізаційних викликів, розв'язання гострих етико-соціальних проблем суспільства.

Уперше:

– сформульовано визначення поняття милосердя як аксіологічного феномена: це індивідуальна та суспільна цінність, в основі якої є утвердження гармонійних відносин між людьми та їх інтеграція, яка сягає самої глибинної сутності життя, утверджує цінність та гідність іншого, передбачає діяльнісну поведінку на користь (благо) іншого на основі співчуття, жертвовності, прагнення та готовності до допомоги, дбайливого ставлення;

– доведено, що милосердя постає значним фактором діяльності сучасної держави як соціальної, завдяки чому відбувається його залучення до реалізації в суспільстві принципу соціальної справедливості; що в суб'єктивно-екзистенціальному та суспільно-інституалізованому вимірах милосердя є важливим критерієм оцінки гуманістичної сутності держави.

Уточнено:

– структуру та функції милосердя як аксіологічного феномена в соціокультурному бутті суспільства;

– змістове наповнення феномена милосердя як концептуального стрижня суспільного буття і свідомості на основі дослідження суспільних практик його реалізації та визначення його місця серед ціннісних орієнтирів суспільства;

– місце феномена милосердя в системі цінностей сучасного суспільства на тлі сучасних глобалізаційних викликів, в контексті суспільства масового споживання, а також гострих етико-соціальних проблем сучасного суспільства.

Набули подальшого розвитку:

– розгляд милосердя в історико-філософському контексті;

– осмислення милосердя в контексті дихотомії «Захід – Схід», його змістового співвідношення з іншими соціокультурними феноменами (співчутливістю, альтруїзмом, благодійністю, соціальним служінням, милостинею, любов'ю до ближнього);

– компаративний аналіз феномена милосердя в різних релігійних традиціях (буддизм, іудаїзм, християнство, іслам), на основі чого визначено спільні аспекти в його розумінні.

Теоретичне і практичне значення дослідження визначається новизною та сукупністю тих положень, які виносяться на захист. Окрім цього, використані в роботі підходи та отримані за їх допомогою результати можуть скласти суттєву базу для подальшого дослідження й розробки положень щодо відновлення моральності у сучасному суспільстві, протистояння викликам глобалізованого світу, актуалізуючи принципи милосердя та інших соціокультурних феноменів. Також отримані результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі під час викладання соціальної філософії, етики, історії філософії, релігієзнавства.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою. Висновки, положення наукової новизни зроблені автором на основі власних результатів, отриманих у процесі дослідження.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри філософії Ужгородського національного університету; доповідались на всеукраїнських та міжнародних конференціях: Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2017» (м. Київ, 2017), X Міжнародній конференції «Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво» (м. Львів, 2017), I Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання богослов'я та історії Церкви» (м. Харків, 2017), XXV Харківських міжнародних сквородинівських читаннях «Філософ – співрозмовник світу: діалог, комунікація, консенсус (до 295-річчя з дня народження Г.С. Сквороди)» (м. Харків, 2017), V Міжнародній науково-практичній конференції «Філософські обрії сьогодення» (м. Херсон, 2017).

Публікації за темою дисертації. Основні положення дисертаційної роботи викладені в 12 публікаціях, з яких 5 – наукові статті у фахових виданнях, 2 статті – у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз, та 5 тез доповідей на конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що вміщують вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел (319 позицій). Загальний обсяг дисертації становить 213 сторінок, основної частини – 179 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовуються актуальність теми та ступінь її наукового опрацювання, формулюються мета, завдання, визначаються об'єкт та предмет дослідження, розкривається зв'язок роботи із науковими програмами, планами і темами, наводяться положення, що визначають наукову новизну дослідження, висвітлюються питання теоретичної та практичної значущості отриманих результатів, охарактеризовано особистий внесок здобувача й апробацію результатів дослідження.

Перший розділ «Світоглядний генезис милосердя як аксіологічного феномена» присвячений висвітленню різних світоглядних установок щодо розуміння феномена милосердя і визначенню природи милосердя та його структурно-функціональних особливостей в історико-філософському контексті.

У підрозділі 1.1 «Еволюція концептуальних підходів до милосердя» простежуються різноманітні філософські традиції й концепції, які прямо чи дотично стосуються феномена милосердя. На основі історико-філософського підходу, застосовуючи специфічні принципи історизму та світоглядного плюралізму, доводиться думка, що кожна історична епоха через своїх мислителів по-своєму осмислювала феномен милосердя, однак фундаментальною засадою його розуміння лишалася ідея поєднаності з любов'ю, жертовністю, благодіянням, співчутливістю. Зокрема, простежується тісний зв'язок феноменів любові та милосердя, адже обидва спрямовані на іншого в розумінні його як цінності, обидва передбачають певну активну поведінку, жертовність, слугують утвердженню в бутті себе та іншого, обидва є досконалими формами міжлюдських взаємин. На сучасному етапі історичного розвитку (неомарксизм та постмарксизм) милосердя пов'язується з активною практичною діяльністю на користь іншого, реалізацією функцій громадянського суспільства; його вбачають підґрунтям для реагування на виклики, що стоять перед сучасним людством.

У підрозділі 1.2 «Структурно-функціональні особливості милосердя» характеризуються світський та релігійний виміри милосердя, кожен з яких передбачає індивідуальний і колективний його рівні та відрізняється підставою прояву.

Керуючись проблемно-аналітичним та структурно-функціональним підходами і вдаючись до компаративного аналізу, автор дисертації визначає структуру феномена милосердя, що включає чотири елементи – суб'єкта, мотивацію, акт та об'єкт. Виокремлюються дві форми актів милосердя – матеріальні та нематеріальні. Окрім цього, визначаються функції милосердя в суспільному бутті: інтегративна, ціннісна, практична, заохочувальна, функція «соціального вирівнювання». Зокрема, функція «соціального вирівнювання» реалізовується в діяльності як індивідів, так і колективних формувань (благодійних, релігійних тощо), спрямованій на допомогу (передовсім матеріальну) бідним, нужденним, особам з обмеженими можливостями, хворим тощо; завдяки цьому можна говорити про забезпечення соціального балансу в суспільстві, особливо в такому, де наявна «соціальна прірва» між бідними та багатими.

Другий розділ «Милосердя в ієрархії ціннісних пріоритетів суспільства» спрямований на обґрунтування милосердя як індивідуальної та суспільної цінності, на визначення його як соціокультурного феномена з позицій різних етико-соціальних та релігійних учень. Автор розглядає милосердя як концептуальний стрижень суспільного буття і свідомості, аналізує семантичне поле милосердя з погляду різних релігійних парадигм.

Підрозділ 2.1 «Соціокультурна зумовленість уявлень про милосердя» присвячений дослідженню милосердя в контексті дихотомії «Захід – Схід» у світлі різних світоглядних і ціннісних установок (етико-соціальних та релігійних). Особлива увага зосереджена на аналізі милосердя в системі різних західних філософських та етичних традицій (еволюціонізму, утилітаризму, прагматизму, лібералізму тощо). Доводиться думка, що на сьогодні суспільна практика милосердя є прагматично орієнтованою та базується на утилітаристському підході. Співвідносячи милосердя з іншими (суміжними з ним) соціокультурними

феноменами – «золотим правилом» моралі, співчутливістю, альтруїзмом, соціальним служінням, благодійністю, милостинею тощо, – встановлюється його відмінність від зазначених феноменів: милосердя постає своєрідним «мотивом» їх реалізації, має духовно-ціннісне підґрунтя, спрямоване на цілісне сприйняття людини, а не є виключно відповіддю на окремі її потреби.

У підрозділі 2.2 «Милосердя як концептуальний стрижень суспільного буття і свідомості» увага зосереджена на розкритті феномена милосердя як суспільної цінності та зумовленій цим його інтегруючій ролі в соціумі. У суспільному вимірі милосердя співвідноситься зі справедливістю, проте, на відміну від неї, спрямоване на утвердження повноти життя, передбачає позитивну поведінку на користь іншого, залишається автономним явищем (не залежним від інших суспільних інститутів) і реалізацією рекомендованої, а не обов'язкової поведінки індивіда. Особливо наголошується на сучасній суспільній практиці милосердя, яка має локальний, національний та міжнародний рівні й утілюється в діяльності різних благодійних, волонтерських, гуманітарних організацій, які активно підтримуються державою та міжнародним співтовариством у цілому. Автор, спираючись на ідейно-концептологічний аналіз діяльності як міжнародних, так і національних благодійних і волонтерських організацій у різних сферах, наводить статистичні дані щодо їх активності в залученні до благодійних ініціатив. Простежується зв'язок між активізацією в Україні волонтерського руху в 2014-2015 рр. та тими проблемами, які постали перед українським суспільством (внутрішні і зовнішні виклики).

У підрозділі 2.3 «Семантичне поле милосердя крізь призму релігійної парадигми» феномен милосердя осмислюється в контексті релігійних установок буддизму, іудаїзму, християнства, ісламу.

У буддистській традиції милосердя «виходить» із фундаментального принципу співчутливості як діяльної участі в стражданнях усіх живих істот (не лише людини) з метою звільнення їх від земних страждань; воно полягає в тому, щоб на основі усвідомлення іншого не як відмінного від себе, але тотожного собі, допомогти йому через подолання страждань стати щасливими. В іудаїзмі милосердя людини походить від милостивості Бога та виражається в прощенні образ та боргів, милостині, допомозі нужденним, даруванні свободи рабу, піклуванні тощо. Релігійна традиція ісламу в Корані чітко регламентує милосердя. За Кораном, милосердя має переважно форму милостині, яка є обов'язковою (закят) та добровільною (садака), а також милостині, що заповідається після смерті на благодійні цілі); милосердя впливає з милостивості Аллаха та пов'язане зі справедливістю. У християнстві милосердя базується на милостивості Бога через Ісуса Христа, воно отримує своє духовне підґрунтя в заповіді любові до ближнього, пов'язане з добротою серця людини, прощенням, незасуджуванням, щедрістю; здійснюється для ближнього безкорисливо, жертвовно та радісно; а милосердні дії розподіляються на ті, що стосуються тіла, й ті, що стосуються душі.

Третій розділ «Милосердя в системі ціннісних координат сучасності» містить аналіз аксіологічного феномена милосердя крізь призму сучасних глобалізаційних процесів, сучасної проблеми втрати духовного підґрунтя індивідуального та суспільного буття, нівелювання усталених (традиційних)

ціннісних установок. Обґрунтовується потенційна спроможність милосердя бути за певних умов фактором розв'язання деяких гострих етико-соціальних проблем сучасності і діяльності соціальної держави щодо утілення в життя принципу соціальної справедливості в суспільстві.

У підрозділі 3.1 «Милосердя на тлі викликів глобалізму» проводиться аналіз феномена милосердя крізь призму явищ глобалізації та глобалізму, обґрунтовується його місце в системі духовних засад функціонування сучасної цивілізації. Милосердя розглядається в контексті концепції «нового гуманізму». Нині цей феномен як світоглядний чинник входить до системи плюральності, подолавши завдяки світському й релігійному характеру межі національних, релігійних, ментальних чи інших характеристик. Особливе значення милосердя в системі плюральності автор доводить, спираючись на положення етики відповідальності Г. Йонаса, неомарксизму й постмарксизму, сучасного соціального вчення Католицької Церкви, буддизму. Виходячи з досвіду функціонування світських та релігійних організацій і втілення ними в життя принципів милосердя, обґрунтовується можливість формування об'єднань віруючих та невіруючих на різних рівнях соціальної організації з метою здійснення активного сприяння потребуючим, участі в їх бутті, а також подолання соціальної відчуженості.

Підрозділ 3.2 «Милосердя як засіб досягнення мети суспільного оптимуму» присвячений аналізу милосердя в «суспільстві масового споживання», а також обґрунтуванню милосердя як фактора розв'язання гострих етико-соціальних проблем сучасності. У світлі суспільства масового споживання милосердя дозволяє трансформувати мислення людини із замкненого на собі до мислення в контексті людства (його виживання та гармонійного розвитку). Милосердя слугує фактором усвідомлення необхідності самообмеження, турботи про інших та навколишнє середовище в цілому, утвердження солідарності й співпраці в суспільстві.

На тлі розв'язання гострих етико-соціальних проблем, що мають місце в сучасному суспільстві (біженці, аборти та евтаназія), милосердя безпосередньо пов'язане з утвердженням людського життя як цінності, тому й передбачає прийняття й адаптацію біженців у нові для них спільноти, захист та турботу про людину. Ситуація з біженцями в ЄС демонструє намагання європейських держав інтегрувати біженців у свої громади, але також засвідчує у багатьох випадках і «небажання» біженців інтегруватися в нове для них суспільство на принципах мирного співжиття та взаєморозуміння. Суттєвою проблемою є відсутність на рівні ЄС спільної узгодженої політики щодо біженців, координації дій, стратегічного бачення ситуації.

Доводиться думка, що проблема масовості абортів та евтаназії у світі зумовлена утвердженням індивідуалізму та принципів ліберальної етики в суспільстві, фундаментальними засадами якого є свобода людини (право вибору) та її права. Милосердя в цьому контексті передбачає захист найвищої цінності – життя – у найбільш широкому його розумінні, що включає і природний розвиток живого на Землі. Альтернативу евтаназії автор вбачає в розвитку паліативної та хоспісної допомоги, яка має на меті, полегшуючи страждання людини і дбайливо ставлячись до неї, утверджувати моральні та етичні норми життя.

У підрозділі 3.3 «Фактор милосердя у політиці соціальної справедливості в сучасних моделях соціальної держави» милосердя розглядається в межах реалізації різних моделей соціальної держави; проведено компаративний аналіз основних концепцій соціальної справедливості. Обґрунтовується думка, що на сучасному етапі розвитку реалізація соціальної політики держави ґрунтується на милосерді. Особлива увага зацентрована на визначенні особливостей інклюзивної освіти, завдяки якій держава і громадянське суспільство забезпечують потреби «особливих» дітей в освіті та сприяють подоланню їх відчуженості в соціумі. Автор доводить, що у світлі принципів соціальної справедливості саме комунітаризм дозволяє втілювати ідеї милосердя в суспільстві на практиці, однак держава не має встановлювати як обов'язкову певну лінію поведінки індивідів у суспільстві, вона може лише рекомендувати певні моральні установки, заохочуючи до солідарності, жертвності, допомоги ближнім.

ВИСНОВКИ

Основні результати дослідження висвітлено в наступних положеннях.

1. Визначено, що в традиціях давньокитайської та античної філософії милосердя отримує духовне та моральне підґрунтя для свого формування: людинолюбство – «жень» (Конфуцій), всезагальна любов (Мо-Цзи), жертвна любов – агапе, моральні чесноти та прагнення до щастя (Аристотель), благодіяння (Сенека). В основі середньовічного розуміння милосердя – християнські цінності й ідеали, що ґрунтуються на любові (до Бога та до ближнього). У німецькій класичній філософії розуміння феномена милосердя базується на почутті морального обов'язку та пов'язане із моральним законом (категоричним імперативом) (І. Кант); на заповіді любові до ближнього (І. Кант та Г.В.Ф. Гегель); на почутті любові (діяльності чуттєвого серця); а сама сутність людини пов'язується зі здатністю до співчуття та діяльною участю в щасті іншого (Л. Фейєрбах). Ф. Ніцше розглядає феномени співчутливості та милосердя як прояви «моралі рабів», слабких, натомість «мораль панів» пов'язує з етикою любові до дальнього (воля до влади як головний інстинкт права сильного). Милосердя у світлі російської релігійної філософії (В. Соловйов, М. Бердяєв, Ф. Достоевський, Л. Толстой, П. Флоренський, С. Франк, М. Лосський) базується на християнській чесноті любові (до Бога та до ближнього), постає як обов'язок віруючого, звернений до іншого, як ствердження індивідуальності (гідності) кожного та з'єднання у божественному. В західній філософській думці ХХ ст. феномен милосердя постає похідним від любові як свого духовного підґрунтя. Остання ж розглядається як одна з фундаментальних цінностей, що має джерелом Бога (М. Шелер); надактуальна ціннісна відповідь (Д. фон Гільдебранд); відповідальне взаємне, турботливе, міжособистісне ставлення, що спрямоване до Бога (М. Бубер); дія (прояв активності людини), «мистецтво» та братська любов (Е. Фромм); форма буття (для іншого) (Е. Муньє); емоційний стан та діяльність, спрямовані на іншого (Х. Ортега-і-Гассет); прояв відповідальності за все живе (А. Швейцер); утвердження самого себе та іншого в свободі (Ж.-П. Сартр); дар, благодатна любов, що походить від Бога та має на меті його осягнення, вищий прояв любові (К.С. Льюїс). У контексті суспільно-прикладних досліджень неомарксизму та постмарксизму феномен милосердя стає фактором активної участі індивідів у

формуванні громадянських асоціацій для здійснення перетворень і якісних змін у суспільстві.

2. У межах питання структурно-функціональних особливостей феномена милосердя окреслено світський та релігійний його виміри, що різняться підставами прояву милосердя за незмінності змістового наповнення. Релігійний вимір милосердя ґрунтується на розумінні його як прояву Божої благодаті, благочестя, а світський – як суспільно значимого інституту, прояву доброї волі людини. Обидва виміри милосердя передбачають індивідуальний та колективний рівні даного феномена, подібну структуру – суб'єкт (індивідуальний та колективний), мотивація (мотиви та мета), акт (дія, вчинок (матеріальний) і слово, молитва, співчуття (нематеріальний), об'єкт (людина та все живе загалом (принцип ненасильства); однаково визначають його функції – інтегративну, ціннісну практичну, заохочувальну, функцію «соціального вирівнювання».

3. Простежено, що милосердя як аксіологічний феномен є індивідуальною та суспільною цінністю, в основі якої – утвердження гармонійних відносин між людьми та їх інтеграція, яка сягає самої глибинної сутності життя, стверджує цінність та гідність іншого, передбачає діяльнісну поведінку на благо іншого на основі співчуття, жертвовності тощо. В західній культурі милосердя сприймається не як моральний імператив, а як вибір людини, прояв її дбайливого і доброзичливого ставлення до інших; його об'єктом є людина. Суспільна практика милосердя втілюється в діяльності благодійних, волонтерських та інших гуманітарних організацій та базується на поєднанні індивідуальної та суспільної користі. У свою чергу, в східній парадигмі мислення милосердя розглядається як невід'ємний атрибут людського буття, а його об'єкт – усе живе, а не лише людина. Милосердя потребує до певної міри кооперації, але не інституціоналізації. Сучасна суспільна практика милосердя базується на утилітаристському підході, є прагматичною за своїм змістом, адже передбачає раціональне обґрунтування, вибудовування цілей, формування інституцій тощо.

4. Обґрунтовано, що милосердя постає важливим інтегративним чинником, на підставі якого формується суспільна «єдність». Милосердя має духовно-ціннісне підґрунтя та є проявом солідарності з іншими, жертвовності на користь іншого, певною мірою долає аспект «суспільності», адже здійснюється щодо «ближнього». На сучасному етапі розвитку милосердя втілюється в діяльності благодійних, волонтерських та інших гуманітарних організацій міжнародного та національного рівня. Діяльність останніх активно підтримується державою (зокрема на Заході), що слугує відповіддю на виклики, які постають перед суспільством, а також значним фактором єднання суспільства.

5. Визначено спільні характеристики феномена милосердя у світлі різних релігійних парадигм (буддизму, іудаїзму, християнства, ісламу): позиціонування співчуття іншому як морального обов'язку; наявність уявлення про милосердя Бога та поєднання милосердя зі справедливістю Бога; утвердження явища милостині; розкриття змісту милосердної поведінки. Зв'язок між розумінням феномена милосердя в християнстві та в інших релігійних традиціях простежується в моральному імперативі співчуття (буддизм); в уявленнях про милосердя Бога та співвіднесеності милосердя і справедливості Бога (іслам та іудаїзм); в наявності

явища милостині (іслам та іудаїзм); у змісті милосердної поведінки (іудаїзм).

6. Визначено, що становище моральних та духовних цінностей у соціумі за сучасних процесів глобалізації залишається досить хитким. З позиції глобалізму утверджується розвиток економічного чинника суспільної практики, капіталізму, що посилює залежність людини від виробників товарів і послуг, перетворюючи її на споживача. Місце милосердя в системі ціннісних орієнтацій сучасної людини в контексті глобалізаційної епохи може бути пов'язане з вагомністю і значущістю її прав, солідарності, взаємодії міжнародного співтовариства задля розв'язання сучасних проблем людства. Активна діяльність міжнародних волонтерських та інших гуманітарних організацій свідчить про потребу і важливість милосердя в суспільстві, необхідність його утвердження і виховання, адже милосердя є внутрішнім мотивом, що базується на співчутті, жертвовності та діяльній участі в потребах інших.

7. З'ясовано, що в контексті досягнення мети суспільного оптимуму милосердя дозволяє людині виходити за межі власного егоїзму та задоволення своїх потреб, трансформувати мислення із замкненого на собі в мислення універсальними категоріями (виживання, гармонійного розвитку людства). У цьому сенсі наголошено на необхідності утверджувати в суспільстві світогляд «етичного» споживання і протидіяти його «омасовленню»; на необхідності боротися з пропагандою масових цінностей та пріоритетів, активно залучати інститути громадянського суспільства до аналізу сучасної «культури» споживання, до інформування суспільства про ризики та загрози «споживацтва», до пропагування активної та свідомої позиції індивідів на ринку товарів і послуг.

Проблема біженців у світовому та європейському масштабах стає певним «тестом» на милосердя, викликом для держави й суспільства. Слід забезпечувати як найнеобхідніші потреби біженців, так і вживати заходів до їх соціальної інтеграції на принципах поваги до гідності людини, солідарності, толерантності, здійснювати виховний вплив на біженців з метою забезпечення мирного співіснування їх із приймаючими громадами.

Крізь призму проблем абортів та евтаназії милосердя постає потенційним засобом утвердження і захисту життя як фундаментальної цінності через усвідомлення людиною відповідальності за життя, через полегшення страждання іншому, співчуття та підтримку людини, а також через розуміння неможливості втручання в природний розвиток живого на Землі. Прикладом турботи про безнадійно хворих і страждених стають заклади паліативної та хоспісної допомоги як прояв відповідальності суспільства за кожного індивіда.

8. Доведено, що фактор милосердя в системі соціальної політики держави найповніше виражений саме за солідарної моделі соціальної держави, адже тут досягається максимальний рівень кооперації та інтеграції різних ланок суспільства з метою забезпечення добробуту всього населення. При цьому провідну роль відіграє саме держава як «гарант» утілення основних засад соціальної політики. Українська держава активно реалізовує ідеї патерналізму в соціальній політиці, не залучаючи до соціальних проєктів інститути громадянського суспільства. Для українського суспільства, що залишається орієнтованим переважно на «виживання», фактор милосердя реалізовується в діяльності свідомих та активних громадян, що не

байдужі до потреб інших, готові жертвувати наявними в них ресурсами. Реалізація милосердя, жертвності, участі в різних соціальних проектах в українському суспільстві отримує більше можливостей і перспектив, ніж у сучасних західних суспільствах (як «безпроблемних»), оскільки в ньому поглиблюється кризовий стан і зростає чисельність викликів, на які потрібно реагувати. У межах інклюзивної освіти фактор милосердя втілений завдяки «реабілітації» статусу дітей з особливими потребами, які до цього часу вважалися «меншовартісними»; завдяки утвердженню їх гідності, прав та можливостей розвиватися, не залежно від їх природних здатностей, і включеності до соціального середовища для подолання відчуженості в суспільстві.

**Основні положення дисертаційної роботи викладені
в наступних публікаціях автора:**

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Ходанич Ю.М. Ідея любові та милосердя в західній філософській думці ХХ ст. // Вісник Черкаського університету. Філософія. – 2017. – № 2. – С. 106-112.
2. Ходанич Ю.М. Феномени співчуття та милосердя: кореляція смислів // Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. – 2017. – Вип. 791. – С. 103-110.
3. Ходанич Ю.М. Феномен милосердя в дихотомії «Захід – Схід» // Грані. – 2018. – Т. 21. – № 3. – С. 132-138.
4. Ходанич Ю.М. Милосердя на тлі викликів глобалізму // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2018. – № 20. – С. 76-85.
5. Ходанич Ю.М. Порівняльний ідейно-концептологічний аналіз соціально-філософського підходу до суспільних аспектів милосердя // Схід: аналітично-інформаційний журнал. – 2018. – № 2. – С. 118-123.
6. Ходанич Ю.М. Феномен суспільства масового споживання крізь призму цінності милосердя // Гілея: зб. наук. праць. – 2018. – Вип. 130. – С. 317-321.

Статті в зарубіжних наукових виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз

7. Khodanych Yu. Evolution of socio-philosophical approaches to mercy in the context of social development // Eureka: Social and Humanities. – 2018. – № 3. – P. 33-38.

Інші публікації

8. Ходанич Ю.М. Уявлення про милосердя в етиці Альберта Швейцера // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2017», 25-26 квіт. 2017 р.: матеріали доповідей та виступів / редкол.: А.Є. Конверський та ін. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2017. – Ч. 4. – С. 67-69.

9. Ходанич Ю.М. Діяльний характер милосердя в дусі Нового Завіту // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання богослов'я та історії Церкви» (до 1900-річчя преставлення св. ап. і єв. Іоанна Богослова), 5 жовтня 2017 р., м. Харків. – Харків: ХДС, 2017. – С. 69-71.

10. Ходанич Ю.М. Атрибути та «правила» милосердності (крізь призму Нового Завіту) // Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво: збірник матеріалів X міжнародної конференції. – Львів: ЛПБА УПЦ КП, 2017. – С. 33-35.

11. Ходанич Ю.М. Ідея «милосердя» крізь призму «філософії серця» // Філософ – співрозмовник світу: діалог, комунікація, консенсус: Матеріали XXV Харківських міжнародних сквородинівських читань, присвячених 295-річчю з дня народження Г.С. Сковороди (ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди», 30 вересня – 1 жовтня 2017 року). – Харків: Майдан, 2017. – С. 198-206.

12. Ходанич Ю.М. Світський та релігійний виміри феномену милосердя // Збірник статей, тез і доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції «Філософські обрії сьогодення» / за заг. ред. Берегової Г.Д., Рупташ Н.В. – Херсон: ДВНЗ «ХДАУ», 2017. – С. 305-308.

АНОТАЦІЇ

Ходанич Ю.М. Милосердя як аксіологічний феномен: соціально-філософський аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Київський університет імені Бориса Грінченка. – Київ, 2019.

Дисертація присвячена дослідженню милосердя як аксіологічного феномена в контексті соціально-філософського аналізу. Феномен милосердя осмислюється в історико-філософській перспективі, виділяються його структурно-функціональні особливості. Милосердя обґрунтовується як індивідуальна та суспільна цінність. Значну увагу зосереджено на соціокультурній зумовленості уявлень про милосердя. Милосердя розглядається як концептуальний стрижень суспільного буття та свідомості, зокрема крізь призму суспільної практики його реалізації, у контексті різних релігійних парадигм. Феномен милосердя досліджується в межах сучасних глобалізаційних процесів, як фактор розв'язання найбільш гострих етико-соціальних проблем сучасності, а також як чинник політики соціальної справедливості в сучасних моделях соціальної держави.

Ключові слова: милосердя, цінність, дихотомія «Захід – Схід», благодійність, волонтерська діяльність, християнська етика, глобалізація, справедливість, соціальна держава.

Ходаных Ю.М. Милосердие как аксиологический феномен: социально-философский аспект. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Киевский университет имени Бориса Гринченка. – Киев, 2019.

Диссертация посвящена исследованию милосердия как аксиологического феномена в контексте социально-философского анализа. Феномен милосердия рассматривается в историко-философском смысле, выделяются его структурно-функциональные особенности. Милосердие обосновывается как индивидуальная и общественная ценность. Значительное внимание обращается на социокультурную обусловленность представлений о милосердии. Милосердие определяется как концептуальный стержень общественного бытия и сознания, в частности через призму общественной практики его реализации, в контексте различных религиозных парадигм. Феномен милосердия исследуется в рамках современных глобализационных процессов, как фактор решения наиболее острых этико-социальных проблем современности, а также как фактор политики социальной справедливости в современных моделях социального государства.

Ключевые слова: милосердие, ценность, дихотомия «Запад – Восток», благотворительность, волонтерская деятельность, христианская этика, глобализация, справедливость, социальное государство.

Khodanych Yu.M. Mercy as an Axiological Phenomenon: Social-Philosophical Aspect. – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of the candidate of philosophical sciences on the specialty 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. – Borys Grinchenko Kyiv University. – Kyiv, 2019.

The thesis is devoted to the study of mercy as an axiological phenomenon in the context of socio-philosophical analysis. The author analyzes mercy in the historical and philosophical sense through the prism of various philosophical traditions and concepts (Confucianism, the ancient tradition, the Middle Ages, the German classical philosophy, the Russian religious philosophy, the Western philosophical thought of the XXth century, neo-Marxism and post-Marxism). The research singles out structural-functional features of mercy as well as considers its secular and religious dimensions. Mercy is substantiated as a value (individual and social).

The author focuses special attention on the study of the socio-cultural factor of the conditionality of the representations of mercy, in particular, in the context of the dichotomy «West-East» (various ethical and social concepts, religious traditions). Mercy is also analyzed as a conceptual pillar of social existence and conscience, as well as through the prism of the social practice of its implementation. By means of comparative analysis, the author defines mercy in the context of various religious paradigms (Buddhism, Judaism, Islam, Christianity). At the same time, much attention is focused on the consideration of mercy in Christian ethics.

The phenomenon of mercy is also considered by the author through the prism of modern globalization processes, the place of this phenomenon is determined at the present stage of society's development, including in the context of mass consumption society. The author focuses on the definition of mercy as a factor in solving the most pressing ethical and social problems of the present times: refugees, abortions and euthanasia. In this aspect, mercy reaches the very life-affirmation, extending to the natural and social environment of human existence and activity. Separately the factor of mercy is analyzed in the policy of social justice in modern models of a social state.

Author concludes that due to mercy it is possible for a person to go beyond the limits of his own egoism and to satisfy his needs. Mercy allows to transform the thinking of a man from a self-contained thinking into the context of humanity (survival and harmonious development). This phenomenon is aimed at the establishment and protection of life as a fundamental value, awareness of the person responsible for life, the relief of suffering, compassion and support of man, as well as the inability to interfere in the natural development of living on Earth.

For the Ukrainian society, which remains focused mainly on «survival», the factor of mercy is realized in the activity of conscious and active citizens, who are not indifferent to the needs of others, are ready to sacrifice their available resources. At the same time, the realization of mercy, sacrifice, participation in various social projects in Ukrainian society gets more opportunities and prospects than modern Western societies (as «problem-free»), because it is in a crisis situation before the challenges they are supposed to respond to.

Key words: mercy, value, dichotomy «West – East», charity, volunteer activity, Christian ethics, globalization, justice, social state.

Підписано до друку 22.04.2019 р. Формат видання 60x84/16.
Ум. др. арк. 0,93. Тираж 104 пр. Зам. № 9-047.
Київський університет імені Бориса Грінченка.
04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 4013 від 17.03.2011 р.